

Г.А. Арцямёнак (Віцебск)

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫЯ АДЗІНКІ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Словы (а таксама фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі, афарызмы) назапашваюць і захоўваюць інфармацыю пра пазнаны людзьмі навакольны свет. Адлюстраванне, фіксацыя і захаванне ў моўных адзінках інфармацыі пра асэнсаваную чалавекам рэальнасць выяўляюцца ў кумулятыўнай функцыі мовы. “...Увесь знешні свет праходзіць праз словы і адшукваецца ў іх; слова – гэта калектыўная памяць носьбітаў мовы, «помнік культуры», люстэрка жыцця нацыі; слова – ключ да ладу жыцця адпаведнага народа, увогуле ключ да ведаў” [1, с. 31]. Намінатыўныя адзінкі мовы змяшчаюць у сваёй семантычнай структуры не толькі агульначалавечы паняццёвы змест, але і нацыянальна-культурны кампанент, рэлевантны для пэўнай мовы, нацыі, краіны. Для яго абазначэння яшчэ сорок год таму расійскім даследчыкам В.Р. Кастамаравым было ўведзена ва ўжытак паняцце лексічнага фону як своеасаблівага “шлейфа” намінатыўных адзінак, што акумулюе, захоўвае, пераўтварае і эксплікуе нацыянальную культуру, з’яўляючыся асноўнай крыніцай звестак пра яе істотныя фрагменты. Праз лексічны (і фразеалагічны, парэміялагічны, афарыстычны) фон актыўна ўзнаўляецца ранейшая і спараджаецца актуальная нацыянальна-культурная інфармацыя. Менавіта ім абумоўлена семантычная безэквівалентнасць.

Лінгвакраіназнаўства як сінтэтычная навука даследуе дэнататыўныя і анамастычныя рэаліі пэўнай краіны праз нацыянальна-маркіраваныя адзінкі лексічнай і фразеалагічнай падсістэм мовы. Лінгвакраіназнаўчыя адзінкі нясуць у сабе найбольш істотную інфармацыю пра дзяржаву, разнастайныя гістарычныя і сучасныя працэсы ў жыцці народа. Не выклікае сумнення, што адпаведны аспект лінгвістычных даследаванняў асабліва актуальны для параўнальна “маладых” дзяржаў і этнасаў, чыя палітыка-эканамічная адметнасць і культурная спецыфіка маюць патрэбу ў далейшым развіцці і ўмацаванні.

Беларуская мова з часу свайго ўзнікнення з’яўляецца часткай і найважнейшым сродкам стварэння духоўнай культуры беларусаў. Менавіта ў мове найбольш поўна адлюстраваны асаблівасці месца пражывання, гаспадарчай і культурнай дзейнасці беларускага этнасу. Пасродкам вывучэння рэалій лягчэй зразумець характар і менталітэт беларусаў, іх прыярытэты і памкненні. Гэта вельмі важна пры наладжванні эфектыўных кантактаў замежных грамадзян з беларускай дзяржавай у сферы палітыкі, бізнесу, турызму, а таксама для тых жыхароў Беларусі, чыёй роднай мовай у сітуацыі незбалансаванага блізкароднаснага білінгвізму з’яўляецца руская, а адной з першачарговых задач выступае авалоданне спрадвечнымі духоўна-культурнымі каштоўнасцямі. Таму

надзённай праблемай беларусазнаўства з'яўляецца збор, класіфікацыя і слоўнікавая прэзентацыя лінгвакраіназнаўчых рэалій беларускай мовы.

Рэаліі гісторыі, культуры, прыроды, побыту адлюстроўваюць розныя грані бытавання беларускага этнасу, паказваюць падставы дзяржаўнай самастойнасці і духоўнага адзінства беларусаў. Адпаведныя лексемы і ўстойлівыя выразы ўваходзяць у агульнанародны слоўнік як шырокавядомыя назвы грамадска-значных падзей, паняццяў, прадметаў, з'яў, звычаяў, асоб, мастацкіх твораў і інш.

Рэаліі ў лінгвакраіназнаўчым слоўніку дзеля зручнасці звычайна размяшчаюцца ў алфавітным парадку з выкарыстаннем сістэмы перакрываваных спасылак, але нагляднае ўяўленне пра іх рэестр можа даць сістэматызацыя паводле прадметна-тэматычнага прынцыпу:

1) назвы грамадска-палітычных і вытворча-гаспадарчых рэалій (*аграгарадок, агратурызм, БелАЗ, бровар, "Гомсельмаш", калгас, МАЗ, МТЗ, "Нафтан", Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь*);

2) культурна-гістарычныя найменні (*БНР, берасцяныя граматы, валатоўка, валачобнікі, Вялікае Княства Літоўскае, Грунвальдская бітва, дзядзькаванне, Курган Славы, магістрат, песняры, Славянскі базар, слуцкія паясы, Смаргонская акадэмія, уніяцтва, філаматы*);

3) назвы з'яў інтэлектуальна-духоўнай сферы (*асветнік, батлейка, Дзень пісьменства, "Каласы пад сярпом тваім", Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры, кніга, кнігадрукаванне, мова, "Мужыцкая праўда", Нацыянальная бібліятэка, "Песня пра зубра"*);

4) намінацыі этнаграфічна-бытавых артэфактаў (*абрус, адрына, андарак, арнамент, бабка 'страва', бульба, верашчака, дранікі, жалейка, жур, крупнік, куфар, лазня, мачанка, плюшаўка, ручнік, талака*);

5) назвы характэрных прыродных аб'ектаў (*балота, бусел, валун, воўк, васілёк, вярба, жвір, журавіны, жыта, заяц, зубр, канюшына, лён, лотаць, мядзведзь, пралеска, торф, шыпшына*);

6) этнічныя і лінгвістычныя тэрміны і номены (*аканне, апостраф, балты, беларуская мова, беларусы, двухмоўе, дзеканне, кітабы, літара ў ліцвіны, тарашкевіца, трасянка*);

7) антрапонімы (*Алексіевіч Святлана, Алфёраў Жарэс, Альгерд, Багдановіч Максім, Бацька Мінай, Вітаўт, Домрачава Дар'я, Драздовіч Язэп, Каліноўскі Кастусь, Караткевіч Уладзімір, Купала Янка, Маішэраў Пётр, Сапега Леў, Скарына Францыск, Цётка, Чарадзеі Усяслаў*);

8) тапонімы (*Браслаўскія азёры, Курапаты, Ляўкі, Мінск, Нёман, Няміга, Падзвінне, Палессе, Хатынь, Чарнобыль*);

9) розныя другасныя онімы (*"Атлант", "Беларуськалій", "Віцязь", "Гарызонт", "Звязда", "Камунарка", "Людзі на балоце", "Лявоніха", "Наша ніва", "Новая зямля", "Пагоня", "Світанак"*);

10) пашыраныя звароты і формулы маўленчага этыкету: *бывайце здаровы, васпан, добры дзень, калі ласка, маё шанаванне, прабачце, спадар, спадарства, ягамосць.*

Важнасць для этнічнай ментальнасці народа і лінгвакраіназнаўчая рэлевантнасць рэалій, як правіла, пацвярджаюцца самой мовай: наяўнасцю фразеалагізмаў, метафар, параўнанняў, афарызмаў, семантычных і словаўтваральных дэрыватаў, звязаных з канкрэтнай адзінкай. Напрыклад, *андарак* – паясное адзенне беларускіх жанчын, спадніца з шарсцяной ці паўшарсцяной саматканкі ў клетку або ў падоўжныя ці папярочныя палосы, якое выйшла з ужытку ў 1920-я, у Заходнім Палессі – у 1930-я гг. [3, с. 30]. Лінгвістычная інфармацыя пра дадзеную рэалію звязана з адлюстраваннем лексемы ў фраземах, прыказках і прымаўках. Так, існуюць устойлівыя выслоўі *надзець бабскі андарак* ‘пайсці ў прымы’, *нашу дачку пазнаюць і ў андарачку* ‘добрага чалавека заўважаць і ў простым уборы’. Акрамя гэтага, назву “*Андарак*” мае сучаснае Мінскае атэль’е жаночага адзення.

Антрапонім (прэцэдэнтнае імя) *Янка Купала*, акрамя краіназнаўчага тлумачэння, якое падаецца ў выглядзе біяграфічных звестак і інфармацыі пра творчасць паэта, шырока прадстаўлена ў мове: у Беларусі шмат геаграфічных аб’ектаў і ўстаноў носяць імя Янкі Купалы: вуліцы (у Віцебску, Мінску), парк (у Мінску), тэатр (Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы ў Мінску), бібліятэка (Цэнтральная бібліятэка імя Янкі Купалы ў Мінску), універсітэт (Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы), імя Янкі Купалы прысвоена Інстытуту літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. У гонар паэта ў 1957 годзе была заснавана Літаратурная прэмія імя Янкі Купалы. Праводзяцца штогадовыя Купалаўскія чытанні – прафесійны форум для абмеркавання навуковых дасягненняў і праблем купалазнаўства. У 1996 годзе быў створаны Міжнародны фонд Янкі Купалы. Узніклі і вытворныя назвы ад псеўданіма паэта: станцыя метро Купалаўская (Мінск), акцёраў Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы называюць “купалаўцамі”. Гандлёвай маркай “Гомельхлебпрам” выпускаецца хлеб пад назвай “Купалаўскі”. Багатая рэпрэзентацыя антрапоніма *Янка Купала* ў мове дае ўсе падставы адносіць гэту намінацыю да лінгвакраіназнаўчых адзінак.

Лінгвакраіназнаўчы падыход суадносіцца з лінгвакультуралагічным, які набыў значную папулярнасць у апошні час і канцэнтруе ўвагу пераважна на ментальных фактах (казачныя персанажы, зааморфныя вобразы, разнастайныя міфалагемы, сімвалы, эталоны, стэрэатыпы), а таксама прэцэдэнтных тэкстах. Краіназнаўчая лексіка пэўным чынам перасякаецца з лексікай безэквівалентнай, але ў адрозненне ад апошняй заўсёды валодае безумоўнай этнакультурнай маркіраванасцю ці нацыянальна-спецыфічнай канатацыяй. Лінгвакраіназнаўчы падыход пры яго прымяненні ў навучальным працэсе здольны значна актывізаваць

пазнавальныя патэнцыі навучэнцаў, павысіць узровень зацікаўленасці матэрыялам, абудзіць крэатыўныя памкненні, жаданне далучыцца да моўна-культурнай спадчыны сваёй краіны. Праз вывучэнне рэалій забяспечваецца пэўны ўзровень камунікатыўнай кампетэнцыі ў бытавым і прафесійным маўленні студэнтаў, адэкватнае разуменне і сінтэзаванне беларускамоўных тэкстаў. Абавязковым пры адзначаным падыходзе ўяўляецца выкарыстанне літаратурнага кампанента.

За мяжой, у прыватнасці ў Расіі, вядзецца шмат даследаванняў па выяўленні, аналізе і кадыфікацыі лінгвакраіназнаўчых адзінак. Вынікам такой працы стаў, напрыклад, лінгвакраіназнаўчы слоўнік новага тыпу “Россия. Большой лингвострановедческий словарь”, створаны калектывам даследчыкаў з Дзяржаўнага інстытута рускай мовы імя А.С. Пушкіна. Артыкулы слоўніка раскрываюць сэнс слоў, словазлучэнняў, фраз, якія ўвайшлі ў рускую мову і маўленне як агульнавядомыя назвы значных для ўсіх рускіх людзей прадметаў, з’яў, звычаяў, падзей, асоб, мастацкіх твораў [2, с. III].

Падрыхтоўка і выданне комплекснага сучаснага даведніка “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік” мае на мэце выявіць найважнейшыя краіназнаўчыя рэаліі беларускага народа, адлюстраваныя ў беларускай мове ў выглядзе спецыфічных слоў, словазлучэнняў, ідыём, маўленчых формул і істотныя для разумення менталітэту беларусаў, на падставе чаго можна выпрацаваць аргументаваныя рэкамендацыі для паляпшэння ўзаемадзеяння ў галіне міжнародных кантактаў і супрацоўніцтва ў гуманітарнай сферы, а таксама для ўдасканалення працэсу навучання беларускай мове як замежных, так і беларускіх студэнтаў.

Вынікі рэалізацыі праекта могуць быць выкарыстаны пры наладжванні кантактаў замежных грамадзян з беларускай дзяржавай у сферы палітыкі, бізнесу, спорту, турызму, пры вывучэнні беларускай мовы жыхарамі Беларусі і іншых краін, пры планаванні і ажыццяўленні нацыянальна-моўнай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь. У далейшым вывады даследавання дапамогуць вызначыць аптымальныя сферы выкарыстання беларускай мовы ў сітуацыі незбалансаванага білінгвізму, меры па захаванні спрадвечнага сродку зносін беларусаў як этнічнай і культурнай каштоўнасці, шляхі развіцця і ўмацавання нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа.

Літаратура

1. Верещагин, Е.М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
2. Россия. Большой лингвострановедческий словарь / Под общ. ред. Ю.Е. Прохорова. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. – 736 с.
3. Этнографія Беларусі: Энцыкл. / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 575 с.